
De betekenis van het liberalisme voor de Vlaamse Beweging: verleden, heden en toekomst

door
Adriaan Verhulst

Dat de Vlaamse Beweging in de 19de eeuw en tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog in belangrijke mate werd geleid door Vlaamse liberale intellectuelen, zoals Julius Vuylsteke, Max Roose, Paul Fredericq, Jules Mac Leod, Julius Sabbe e.a., is algemeen bekend. Hun aandeel in de bewustmaking van de Vlamingen was zelfs groter dan dat van katholieke intellectuelen, hoewel de katholieken, naast enkele politieke leiders, die in het Parlement o.m. de eerste taalwetten erdoor wisten te halen, hoofdzakelijk het voetvolk leverden voor de Vlaamse Beweging.

De verklaring van deze situatie is niet eenvoudig en kan hier onmogelijk volledig uit de doeken worden gedaan. Toch komt het ons voor dat ideologische factoren mede verantwoordelijk zijn voor deze op het eerste gezicht paradoxale toestand.

Voor beide ideologisch-politieke groepen was de Vlaamse Beweging,

151

Liberalisme Verduy

die op dat ogenblik hoofdzakelijk een strijd was voor de eigen taal, tegelijk een middel om verder af gelegen en bredere doelstellingen te bereiken. Voor de katholieken was dit het behoud van het geloof, meer concreet: van de eigen katholieke identiteit van de Vlamingen, die men bedreigd achtte door de liberale ideeën die via het Frans het geloof konden aantasten. Het behoud van de eigen taal en het afweren van de verfransing zou de Vlamingen hiervoor behoeden. Sommige katholieken, de zogenaamde taalparticularisten, gingen zelfs zover min of meer dezelfde houding aan te nemen tegenover het Noordnederlands, een taal waarin protestantse en ketterse gedachten uit het Noorden het katholieke Vlaanderen konden bedreigen.

Voor de liberalen had de strijd voor de eigen taal, die in hun ogen alleen het algemeen (noord-)Nederlands kon zijn, een heel andere betekenis. Zij wilden door de kennis van de eigen taal, die een nog in grote mate analfabetische bevolking lezen noch schrijven kon - vandaar de grote bekommernis van de toenmalige liberalen voor het onderwijs - de Vlamingen, volgens het "Bildungs"-ideaal van de achttiende-eeuwse verlichting, opvoeden en deelachtig maken aan kennis en wetenschap, in de verwachting dat hierdoor de geesten zouden worden bevrijd van een obscurantistisch geloof, dat iedere vooruitgang in de weg stond. De vooruitgang was inderdaad de grote gedachte die de vlaamsgezinde liberalen van de 19e eeuw bezielde, zodat zij op politiek vlak vaak tot de progressieve vleugel van de Liberale Partij behoorden. Daarom ook genoten zij de steun van progressieve franssprekende liberalen uit Brussel en Wallonië, zoals Léon Vanderkindere, L. Jottrand, e.a. De liberale leiders van de Vlaamse Beweging waren vlaamsgezind omdat voor hen de bevrijding van de Vlamingen uit de onderdrukking van een franstalige bourgeoisie die de macht bezat en haar taal opdrong, een door en door liberale doelstelling was, die in het liberalisme van die tijd zoals het toen werd opgevat, als opdracht besloten lag en er logisch uit voortvloeide. Deze bevrijding werd niet alleen politiek geïnterpreteerd en geconcretiseerd,

met name door de strijd voor de uitbreiding van het stemrecht die de progressisten onder de liberale flaminganten steunden, maar ook en misschien vooral werd zij gezien als een bevrijding van de geesten uit de greep van een geloof en een Kerk die in de tweede helft van de 19e eeuw, door de successen van het Ultramontanisme, steeds meer dogmatisch en totalitair werden, zoals o.m. bleek uit het eerste Vaticaans Concilie (1871) dat de onfeilbaarheid van de paus en de onbevleete ontvangenis van Maria afkondigde. Zelfs het sociale aspect van de Vlaamse Beweging werd door de vlaamsgezinde liberalen uit de tweede helft van de 19e en de eerste jaren van de 20e eeuw als een integreerend deel van hun liberale overtuiging beschouwd. Vandaar ook dat de eerste liberale werkersverenigingen, hulpkassen, ziekenfondsen enz. in Vlaanderen ontstonden en niet alleen Vlaams van taal, maar ook vlaamsgezind waren.

* * *

De Eerste Wereldoorlog heeft deze gunstige parallele ontwikkeling van een sociaal, progressief en vrijzinnig liberalisme enerzijds en van een door liberale intellectuelen geleide Vlaamse Beweging anderzijds, waarvan het samengaan o.i. grotendeels het intellectueel overwicht van de liberalen op de overwegend conservatieve katholieken verklaart, niet alleen onderbroken, maar een brutaal einde bezorgd, in die zin weliswaar dat ontbindende krachten die intern reeds enkele jaren aan het werk waren, door de externe factoren van oorlog en bezetting vrij spel kregen.

Deze negatieve factoren waren o.m. de mislukking van een breed progressief en vlaamsgezind front tijdens de laatste decennia van de 19e eeuw, omdat de van de overwegend conservatieve Liberale Partij afgescheurde progressisten, waarvan een deel later naar het socialisme zou overstappen, meestal weinig vlaamsgezind waren; de isolering van de vlaamsgezinde liberalen die de Liberale Partij meenden te

moeten trouw blijven, binnen bijna uitsluitend franstalige en overwegend conservatieve plaatselijke liberale Associaties, waardoor zij op het politieke veld geen kans kregen. De opgekropte rancune om zoveel machteloosheid enerzijds, de aantrekkingskracht van het socialisme, dat in de lijn lag van het progressisme, anderzijds, hebben van vele vlaamsgezinde liberalen tijdens Wereldoorlog I Activisten gemaakt en vele anderen van hun geestesgenoten na de oorlog definitief de stap doen zetten naar het socialisme, dat in het naoorlogse decennium overal aan de winnende hand was.

Van haar kant werd de Liberale Partij na de Eerste Wereldoorlog de kampioen van het Belgisch militaristisch en fransgezind patriottisme. Zij stond mede daarom vooraan in de vervolging van de Activisten en gedroeg zich op politiek vlak zelfs als een anti-Vlaamse partij die de verwezenlijking van iedere rechtmatige eis van de Vlaamse Beweging probeerde te dwarsbomen, ze wist af te zwakken of te doen betalen met voordelen voor de franstaligen in Vlaanderen en te Brussel. Anderzijds verloor het liberalisme als ideologie tijdens het Interbellum veel van zijn aantrekkingskracht, mede door de opportunistische politiek van de Liberale Partij die tussen de twee wereldoorlogen erin slaagde, ten koste van de inhoud en waarachtigheid van haar doctrine, bijna van iedere regering deel uit te maken.

Het liberalisme was dus lang niet meer de motor van de Vlaamse Beweging, zoals het dit in hoofde van een groot aantal vlaamsgezinden tot aan de Eerste Wereldoorlog was geweest. Er ging in dit opzicht weinig meer van uit en er waren nog nauwelijks enkele vlaamsgezinden die de liberale gedachte trouw bleven. Ze waren verenigd rond Julius Hoste jr. en de krant Het Laatste Nieuws en in het Willemsfonds. Hoofdzakelijk buiten het Parlement - want erbinnen had de Liberale Partij in Vlaanderen bijna geen verkozenen meer, laat staan vlaamsgezinde - konden zij enkel nog uit het roemrijke verleden van het Vlaamse liberalisme enige kracht en inspiratie putten. Met de Liberale Partij en met het Belgisch liberalisme was de kloof bijna

totaal, hetgeen de toen veel gebruikte leuze "Het liberalisme in Vlaanderen zal vlaams zijn of het zal niet zijn" als een noodkreet deed klinken. Het aan de kort voordien volledig vernederlandste Gentse universiteit in 1931 opgerichte "Liberaal Vlaams Studentenverbond" heeft zich vooral vanaf 1936 ingespannen om over deze kloof heen opnieuw een brug te slaan, tussen de Vlaamse Beweging en de liberale politieke wereld, vanuit een vernieuwd (neo-)liberaal en (neo-)humanistisch ideaal. Hierin is het pas goed geslaagd na de Tweede Wereldoorlog omdat tijdens de sombere vooroorlogse jaren de fasciserende strekking binnen de Vlaamse Beweging, met name in het VNV, de Vlaams-nationalistische partij, het democratische vlaamsgezinden in de anderen partijen bijzonder moeilijk maakte met hen nog een gemeenschappelijke doelstelling te vinden en gezamenlijk na te streven.

Na de Tweede Wereldoorlog heeft de vaderlandse houding van de liberale vlaamsgezinden tijdens de bezetting het mogelijk gemaakt, in samenwerking met democratische vlaamsgezinden uit andere partijen en strekkingen, dat de door de collaboratie van een groot aantal overwegend Vlaamsnationalistische flaminganten gediscrediteerde Vlaamse Beweging opnieuw recht van spreken kreeg. Aanvankelijk, in 1947, onder de auspiciën van het kort na Wereldoorlog II opgerichte en toen nog pluralistische, d.i. niet uitgesproken socialistische Vermeulenfonds; enkele jaren later, in 1949, in het kader van het door de Vereniging der Vlaamse Studenten (VVS) ingerichte Algemeen Vlaams Congres. Deze vormen van samenwerking in de Vlaamse Beweging zorgden er ook in de volgende jaren voor dat eigen politieke of levensbeschouwelijke accenten de herwonnen maar broze eenheid onder de vlaamsgezinden niet in gevaar brachten, al maakten tot 1950 de koningskwestie en tot 1958 het schoolvraagstuk dit niet gemakkelijk. Beide politieke problemen hadden trouwens vooral de vrijzinnigen, van socialistische en van liberale huize, samengebracht. Hun standpunten in Vlaams opzicht en hun houding tegenover de

katholieke flaminganten en tegenover het herlevend Vlaams-nationalisme waren in de vijftiger en het begin van de zestiger jaren dan ook in de eerste plaats door levensbeschouwelijke motieven bepaald. Dit bleek o.m. uit het gemeenschappelijk verzet van liberalen en socialisten in Vlaanderen tegen het ontluikende federalisme. Specifiek liberaal kan men deze inspiratie niet noemen. Nog minder was daartoe aanleiding nadat Omer Vanaudenhove de Liberale Partij door haar openstelling voor katholieken tot PVV had omgevormd en bovendien resoluut de Belgisch-unitaristische toer opging.

* * *

Het liberalisme als geestelijke stroming zou pas in de late zestiger jaren de gelegenheid krijgen de vlaamsgezinden uit het Willemsfonds en het Liberaal Vlaams Verbond, die met de PVV van Vanaudenhove meer en meer op gespannen voet leefden, opnieuw tot een eigen specifieke en typisch liberale inbreng in de Vlaamse Beweging aan te zetten. Dit hield verband met het feit dat de eerste grondwetsherziening die in 1970 haar beslag zou krijgen en de bijzondere wetten die ter uitvoering hiervan in 1971 zouden worden uitgevaardigd, in de eerste plaats op cultureel gebied, aan de Vlaamse verzuchtingen tegemoet wilden komen, met name door de invoering van culturele autonomie. Tegenover deze afgezwakte vorm van federalisme gold natuurlijk in de eerste plaats de oude vrijzinnige reflex vanuit de vrees als minderheid in een cultureel autonoom en overwegend katholiek Vlaanderen gediscrimineerd te zullen worden. Maar er was meer. Hoewel deze vrees ook door de Vlaamse socialisten werd gedeeld, geloofden deze het gevaar van het sterk georganiseerde en zwaar gesubsidieerde katholieke verenigingsleven te kunnen inperken door ook op cultureel gebied, naar het voorbeeld van hetgeen hun Waalse partijgenoten op economisch gebied met de gewestvorming nastreefden, een versterkt overheidsoptreden, vooral onder de vorm

van overheidsplanning, te organiseren. Van Vlaams-liberale zijde daarentegen, thans niet meer uitsluitend vanuit het Willemsfonds of het Liberaal Vlaams Verbond, maar nu ook vanuit een meer en meer autonome Vlaamse PVV onder leiding van het uit het Liberaal Vlaams Studentenverbond gegroeide driemanschap De Clercq, Vanderpoorten, Grootjans, wenste men als liberalen niet alleen het behoud van een op particulier initiatief gestoeld verenigingsleven, maar tegelijk ook en vooral de waarborg dat door een billijker verdeling van de als noodzakelijk erkende overheidssubsidies op cultureel gebied, de werking van bestaande nieuwe, vooral kleinere, d.i. vrijzinnige en niet-gebonden verenigingen ruimere mogelijkheden zou krijgen, hun specificiteit zou worden gerespecteerd en de pluralistische samenwerking tussen culturele verenigingen van uiteenlopende strekking zou worden bevorderd. Dit althans was de bedoeling van het Cultuurpact, dat - hoewel omwille van het levensbeschouwelijke evenwicht tussen Vlaanderen en Wallonië nationaal van opzet - in het kader van de Vlaamse Beweging de belangrijkste verwezenlijking sedert jaren mag worden genoemd waaraan een typisch liberale gedachte ten grondslag ligt en waartoe het initiatief uitsluitend van vlaamsgezinde liberalen is uitgegaan. Aanvankelijk gebeurde dit zelfs tegen de zin van de Vlaamse socialisten en ook van de Vlaams-nationalisten in, en tot op heden wordt het cultuurpact stilzwijgend of openlijk, onder allerlei voorwendsels, afgekeurd door de katholieken, die het, omwille van een met de lippen beleden pluralisme, in 1971 niet durfden afwijzen.

Voor het overige waren in de standpunten op Vlaams gebied van de intussen zelfstandig geworden Vlaamse PVV geen uitgesproken liberale accenten terug te vinden, tenzij gedurende korte tijd, onder het voorzitterschap van Frans Grootjans (1974-1977). Met onvoldoende respons vanuit zijn partij, maar sterk ondersteund vanuit het Willemsfonds dat het liberalisme steeds in de eerste plaats als geestelijke houding had geïnterpreteerd, deed Grootjans een

moedige poging om het partijprogramma een belangrijke ethische dimensie te geven, met vooraan, als eerste eis, de liberalisering van de abortus. Terwijl deze liberalisering gedurende bijna twintig jaar de inzet zou vormen van een politieke strijd die aan liberale kant op sommige ogenblikken vrij eenzaam door Lucienne Michielsens in het parlement werd uitgevochten, realiseerde het Willemsfonds zich dat in een Vlaanderen dat ook op andere gebieden dan de cultuur door opeenvolgende staatshervormingen steeds meer autonoom werd, een cultuurpact alleen niet meer zou volstaan. Tijdens de jaren tachtig en tot op heden zou het Willemsfonds, in de geest van het oorspronkelijke politieke liberalisme, daarom steeds meer de nadruk gaan leggen op het belang van een open en verdraagzaam geestelijk klimaat in het autonome Vlaanderen, waarvoor een aantal voorstellen, ook politieke, bv. een Gemeenschapspact of Gemeenschapgrondwet, werden gedaan.

* * *

Het zwaartepunt van de Vlaamse, voortaan ook steeds meer "communautaire" strijd, verplaatste zich echter, zonder dat veel aandacht werd geschonken aan de politieke structuren van het nieuwe Vlaanderen en hun werking, die grotendeels bij het oude bleven, van het culturele, taalkundige en politieke, naar het financieel-economische vlak. Dit gaf Guy Verhofstadt eind 1991 - begin 1992 de gelegenheid ook op dit gebied voor het zelfstandige Vlaanderen een uitgesproken liberale politiek te bepleiten, waarvoor de splitsing van de staatsschuld en van de sociale zekerheid als belangrijkste voorwaarden werden gesteld. Hierdoor drong de PVV, tot verbazing van velen, plots door tot de voorste rangen van de Vlaamse strijd, ook al kwam zij hierdoor soms terecht in het gezelschap van naar separatisme neigende flaminganten. Na ongeveer honderd jaar lijkt het of we een terugkeer beleven naar de situatie zoals die in het begin

van dit overzicht werd uiteengezet. Vrij extreme Vlaamse eisen worden thans, zo lijkt het, door de PVV vanuit een krachtig en winnend neoliberalisme op een eigen vrij specifieke manier tot de hare gemaakt. De PVV onderscheidt zich aldus van de separatisten van het Vlaams Blok, maar komt tegelijk dichterbij de meest verlichte democraten van de Volksunie te staan, waarmede zelfs op een bepaald ogenblik, wellicht te voorbarig gezien de achterban van beide partijen, een fusie of bondgenootschap in het vooruitzicht werd gesteld.

Het is niet te voorspellen hoe deze paradoxale situatie zich zal ontwikkelen. Of deze "gok" van Verhofstadt, zoals sommigen het zien, zal mislukken of niet, de huidige voorzitter van de PVV heeft o.i. begrepen dat dit een belangrijk historisch moment is, waarop zekere revolutionair lijkende veranderingen kunnen en moeten worden doorgezet, die over korte tijd misschien niet meer mogelijk zullen zijn. In ieder geval is de Vlaamse Beweging een nieuwe, wellicht de laatste fase van haar lange strijd ingegaan. Belangrijk daarbij is, welke ook de toevalligheden van de politiek mogen wezen, dat er thans voor het nieuwe Vlaanderen een globaal concept zou worden ontworpen en verwezenlijkt, een visie die, gezien de algemene ontwikkeling op Europees vlak sinds de val van het communisme, in ruime mate liberaal kan en moet zijn. Deze visie mag echter niet louter economisch zijn. Zij moet een sociale, en vooral ook een ruime geestelijke en ethische dimensie hebben, met als doel de vestiging in Vlaanderen van een nieuwe open, verdraagzame en democratische samenleving, wars van politiserende verzuiling, bevrijd van de bekende kwalen van het vroegere België. Dit is een essentieel liberale doelstelling, in de meest verheven en veelzijdige betekenis van het woord liberaal. Hieraan kunnen liberalen in alle partijen - en zij zijn talrijk - meewerken, want het liberalisme is geen monopolie van de PVV. Het liberalisme krijgt aldus een nieuwe betekenis voor de Vlaamse Beweging, waarvan het einddoel, zoals het de liberale voormannen

uit de 19e eeuw voor ogen stond, de "geestelijke verheffing van het Vlaamse volk", misschien eindelijk in het verschiet komt.